

Чи була Друга світова війна глобальним імперським конфліктом?

 dt.ua/HISTORY/chi-bula-druga-svitova-viy-na-globalnim-imperskim-konfliktom-287087_.html

August 31, 2018

Єгор Брайлян

Розуміння сучасних світових проблем часто кориниться у подіях Другої світової війни.

Радянський танкіст спілкується з німецьким патрулем, кінець вересня 1939 р.
У світовій історії важко знайти більш доленосну, ніж Друга світова війна, подію, яка би так глобально вплинула на людство.

Цей збройний конфлікт і донині залишається джерелом міфологем не лише на пострадянському просторі, а й у Великій Британії, США, Німеччині, Японії...
Суперечливими залишаються його хронологічні рамки: для європейців звичною датою є 1 вересня 1939 р., коли розпочався німецько-польський конфлікт. Світовим він стане

через два дні, коли Велика Британія і Франція оголосили війну нацистській Німеччині. Зовсім інший вигляд мала картина в Східній Азії, де з 1937 р. тривала японська агресія проти Китаю, який і без того був ослаблений громадянською війною між Гоміньданом і комуністами. Отже, для Азії визначальною датою є 7 липня 1937 р. — початок збройного інциденту на мосту Марко Поло, який поклав початок японсько-китайській війні 1937–1945 років.

Для держав колишнього СРСР Друга світова більше відома як Велика Вітчизняна війна. Цей термін, у який вкладено значний ідеологічний зміст, створений радянською історичною наукою.

В українській історіографії з 1990-х рр. замість нього починають вживати інший — німецько-радянська війна. А для західних істориків — це Східний фронт.

Аналізуючи події тих часів, важливо розуміти, що більшу частину світу наприкінці 1930-х рр. складали колоніальні імперії європейських метрополій (Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів, Португалії, Іспанії, Італії), внутрішніх імперій (СРСР) і глобальних економічних наддержав (США). Світовому порядку, встановленому після Першої світової війни (Версальсько-Вашингтонська система) кинули виклик держави, не вдоволені національним приниженням і територіальними змінами, на чолі з нацистською Німеччиною. Німецькими союзниками із часом стали фашистська Італія, яка прагнула панувати в Середземномор'ї й Північній Африці, і мілітаристська Японія з паназійською ідеологією "звільнення" від білого ярма держав Південно-Східної Азії та контролем над територіями в Східній Азії.

Британський газетяр із заголовками про напад Німеччини на Польщу.

Сучасні німецькі історики Ю.Остерхаммель і Я.Янсен у своїй книзі присвяченій деколонізації, 2017 року висловили думку, що Другу світову війну можна позначити як глобальний міжімперський конфлікт, де дії Німеччини, Італії та Японії вписуються в боротьбу за отримання нових територій решти імперій. У цьому випадку важливим також є те, що під час війни постали майбутні наддержави, які й визначали понад 40 років майбутнє світу, — США і СРСР. Європейські метрополії виявилися ослабленими як ніколи, причому не забуваймо про важливу роль деколонізаційних процесів, які набирали силу в формі розвитку націоналістичної ідеології та антиколоніальних протестів.

Тривалий час участь колоніальних військ у бойових діях применшувалася в історіографії, а їхня роль, скажімо, була не останньою як на європейському театрі воєнних дій, так і на близькосхідному та тихоокеанському. Лише в 1990–2000-х історики почали говорити про місце індійських і марокканських частин у Другій світовій. Звісно, використання армій з колоній не було чимось новим: згадаймо Першу світову з сенегальськими стрільцями і зростання відверто расистських та ксенофобських настроїв у тій-таки Німеччині, де ці частини перебували в Рурській області з 1923 року. Так само існувала сегрегація щодо чорношкірих і в армії США, якій було покладено край лише за часів президентства Гаррі Трумена.

Соціальний працівник читає листа сенегальському солдату в центрі Африканської дружби. 1 грудня 1943 р.

Та повернімося до Європи й погляньмо на розстановку сил на кінець 1930-х рр., де провідні позиції займали Велика Британія і Франція, які проводили політику умиротворення щодо Німеччини та Італії, фактично потураючи їхнім територіальним апетитам (агресія Італії проти Ефіопії, демілітаризація Рейнської області, Аншлюс

Австрії, Мюнхенська угода, розчленування Чехословаччини). Аналогічну позицію займала й Ліга Націй, створена після Першої світової війни задля врегулювання міжнародних конфліктів. Упоратися із завданням їй не вдалося. Функціонування цього органу виявилось неефективним: замість діяти рішуче, його керівництво лише виключало по черзі агресорів зі своїх лав (Німеччину, Італію, Японію, СРСР), висловлюючи свою, таку нам знайому, "глибоку стурбованість". Ситуацію з відсутністю власних миротворчих сил світова спільнота вирішила виправити лише з утворенням 1945 року нової організації — ООН. Але й нині ми бачимо невпевнені кроки Об'єднаних Націй з приводу глобальної інформаційної війни Росії та кібертероризму, агресії путінського режиму в Криму і Донбасі. Звичайно, історичні аналогії не в усьому можуть бути подібними або порівнянними, але в цій ситуації висновки напрошуються самі.

Східноєвропейські країни в міжвоєнний період відновили свою державність, накопичували образи на своїх сусідів і поступово ставали на рейки авторитаризму. На 1938–1939 рр. деякі з них (як-от Угорщина) стали сателітами Німеччини і почали використовувати свій шанс здобути втрачені "історичні" території. Майже кожна з держав регіону в тій чи іншій формі прагнула утворити, приміром, "Велику Сербію", "Велику Угорщину", "Велику Румунію" та ін., що потім в умовах війни далось взнаки асиміляційною політикою та етнічними чистками. Союзники А.Гітлера часто ворогували між собою, а Берлін виступав арбітром, зберігаючи свій вплив у Південно-Східній Європі.

Скандинавські та балтійські країни намагалися максимально дотримуватися нейтралітету на випадок майбутньої війни. Але в Москві і Берліна були свої плани на ці території. Підписання пакту Ріббентропа—Молотова вночі 24 серпня 1939 р. створило ситуативний союз, у якому СРСР прагнув отримати нові території в Східній Європі, а Німеччина — використати природні ресурси Радянського Союзу для продовження своєї експансії та отримати військову підтримку в розгромі Польщі.

Між радянським і нацистським імперськими проектами важливою відмінною рисою було те, що в СРСР економіку визначала політика, а не навпаки, як це було в Німеччині. Коли радянський режим у 1939–1940 рр. приходив на нові території (у держави Балтії, Західну Україну, Західну Білорусь, Молдову), то першим його кроком для подальших соціально-економічних перетворень було створення саме політичного фундаменту (ліквідація багатопартійності, політичні репресії). Зрештою, здобуті нові території були потім закріплені Ялтинсько-Потсдамською системою міжнародних відносин, свідками руйнації якої ми нині є.

На противагу державам Балтії, Фінляндія у протистоянні з СРСР виявилася міцним горішком (Зимова війна 1939–1940 рр.). Мобілізувавши максимум сил та ресурсів, вона отримала міжнародну допомогу та добровольців з усього світу. Фінський приклад іще раз наочно демонструє, що національна консолідація всередині країни є важливим, якщо не вирішальним, фактором під час відбиття атак сусіда-агресора. І переконливо доводить, що насамперед потрібно розраховувати на власні сили, а не сидіти склавши руки, сподіваючись на допомогу іноземних держав (як це робило керівництво Чехословаччини 1938 року, маючи одну з найпотужніших армій у Європі).

Боротьба за незалежність і суверенітет була основною метою як фінського військово-політичного керівництва в особі головнокомандувача маршала Карла Густава Маннергейма, так і фінського народу. Фінляндія і нині залишається на межі протистояння Росія—Захід, і в цьому контексті зовсім не випадково зустріч у липні цього року Трампа і Путіна відбулася саме в Гельсінкі.

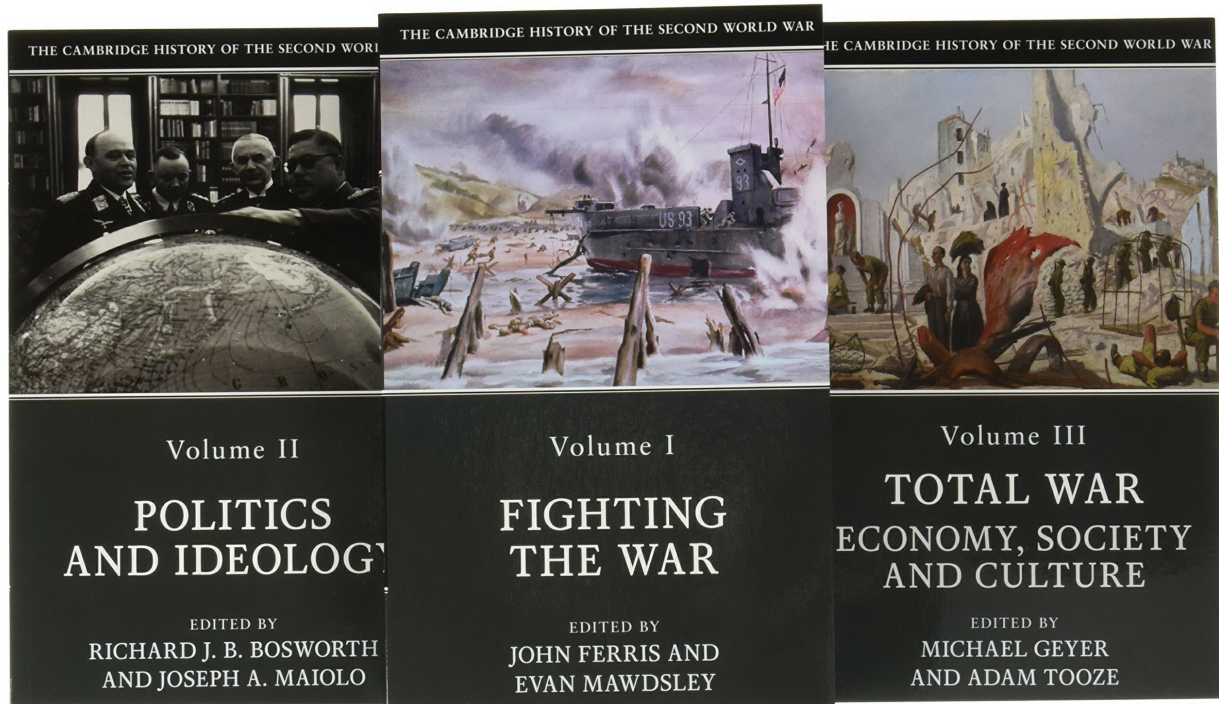
Польські військовополонені під охороною німецького солдата

Напад Німеччини на Польщу остаточно засвідчив те, що для Гітлера вже не існувало бар'єрів для здобуття світової гегемонії, і в цьому йому неабиякою підмогою були дешева робоча сила сателітів Третього Рейху і румунські нафтопродукти, якими заправлялася військова техніка... Майже два роки досягненню цих цілей допомагав і СРСР. Але зазначимо, що таке могло статися лише за обережної позиції Великої Британії і Франції. США в період 1939–1941 рр. поступово відмовлялися від політики ізоляціонізму. Нездатність провідних держав світу рішуче придушити спроби розв'язати нову світову війну призвела до трагічних наслідків.

Друга світова стала часом безпрецедентного насильства з обох протиборчих сторін (етнічні чистки, масові згвалтування та вбивства цивільного населення, Голокост, примусові депортації, голод), співробітництва з окупантами, себто колабораціонізму, — явищ, які й досі викликають запеклі дискусії як серед фахівців, так і всередині держав усього світу. Цю війну зовсім по-різному сприймають та аналізують історики у Великій Британії, Німеччині, Україні й Японії.

Для британських науковців основна увага, звісно, прикута до Битви за Британію, участі британських військ в операціях у Північній Африці, операції "Оверлорд", військово-політичної співпраці зі США. Відрізняється навіть стиль написання наукових

праць, який є більш узагальнюючим, на відмінну від деталізованого німецького. Наприклад, одне з останніх академічних видань — Кембриджська історія Другої світової війни (2015 р.) — є тритомним, а німецьке "Німеччина і Друга світова війна" — десятитомним!

Обкладинки трьохтомної Кембриджської історії Другої світової війни

Вітчизняні історики, інтерпретуючи тогочасні події, насамперед акцентують увагу на тому, що українські землі стали центром протистояння Німеччини та її союзників з СРСР. Тут відбувалися ключові воєнні операції, постраждало найбільше цивільних людей і завдано чи не найбільших людських та матеріальних втрат. З середини 2000-х дослідницький фокус зміщується в бік вивчення соціальної історії, історії повсякдення, усної історії, Голокосту.

У Японії деякі події японсько-китайської війни відверто замовчуються і не висвітлюються в шкільних підручниках (зокрема Нанкінська різанина 1937 р.). Навіть нині китайсько-японські відносини в питаннях минулого далекі від ідеалу. Дії Японії в Південно-Східній Азії у 1940–1945 рр. щодо економічної експлуатації тих територій спричинили небачений сплеск місцевого націоналізму і розуміння того, що японці в своїх задумах та діях мало чим відрізняються від європейців. Відновленню влади колишніх метрополій у цьому регіоні в 1945–1949 рр. активно допомагали США. Проте колоніальні імперії як форма панування над іншими територіями неминуче ставали анахронізмом і відходили в історію.

Приклад протистояння Японія—США показав, що лакмусовим папірцем наочної військової могутності держави є наявність такого новітнього типу техніки, як авіаносець, який можна назвати справжньою бойовою фортецею. І США, які поставили на конвеєр виробництво цього типу кораблів, стали запорукою успіху на Тихоокеанському театрі бойових дій. Для розуміння головних тенденцій війни історикам часто бракує використання глобальної перспективи. Адже українці тогочасні події сприймають здебільшого через призму нацистсько-радянського протистояння,

іноді забуваючи про роль німецьких союзників. Написання глобальної історії Другої світової війни дасть змогу побачити взаємовплив подій на різних територіях, тим паче що історики загалом пишуть про воєнний, політичний та дипломатичний аспекти війни, не порівнюючи їх з аспектами соціокультурними.

У масовій свідомості Друга світова залишається передусім ідеологічним конфліктом, який розв'язали німецький і радянський тоталітарні режими. Але якщо поглянути на проблему ширше, то виявиться, що це була боротьба різних типів імперій за своє існування. Звичайно, таке узагальнення певною мірою спрощує підхід до вивчення тогочасних подій, але саме в той період європейці шукали нових форм управління своїми колоніями, де формувався і набирив сили середній клас, який здобув західну освіту і прагнув звільнитися з-під влади іноземців. Саме тоді світ імперій почав трансформуватися у світ націй, набули поширення й розвитку глобалізм і світовий порядок, який би визначали кілька держав.

А. Гітлер, Г. Герінг та Й. Сталін знищують Польщу. Карикатура.

Початок вересня — це чергова річниця не лише початку, а й завершення Другої світової війни, коли людство почало усвідомлювати, що наступної такої бійні воно може не пережити. Виникла потреба створити інституцію, яка би запобігала воєнним конфліктам. Так постала ООН. Іншим, не менш важливим фактором міжнародних відносин стало небачене посилення впливу СРСР у світі, зокрема й у Східній Європі. Своєю чергою західні політики й економісти поступово переходять до запровадження соціально орієнтованої капіталістичної економіки. Натомість США стають форпостом Заходу, остаточно підтвердивши свій статус наддержави. Тогочасний початок реформ у соціальній сфері заклав основу сучасних держав добробуту. Але водночас запровадження метрополіями, які потребували робочої сили, єдиного громадянства для жителів своїх колоній згодом призвело до масової міграції вихідців з Африки, Карибського басейну, Південної та Південно-Східної Азії до держав Західної Європи.

Як бачимо, розуміння сучасних світових проблем часто коріниться у подіях Другої світової війни. Глорифікація перемоги СРСР у ній активізує масове поширення міфів про ті часи нинішнім російським імперським режимом, який багато в чому є еkleктичним і поєднує в собі надбання та стереотипи минулого. Наприклад, нині активно реанімуються конспірологічні теорії про змови і про те, що країна перебуває в перманентному стані "обложеної фортеці". У певних аспектах, зокрема деколонізаційному стосовно країн Африки або Азії, війна пам'яті триває досі, і відсутність зваженої позиції щодо багато в чому політизованих тем не сприяє врегулюванню конфліктних ситуацій. Попри важливість ідеологічного фактора в роки Другої світової, визначальним залишався фактор імперський, коли одні держави хотіли розширити свій вплив, інші зберегти його, а підкорені народи — здобути омріяну й вистраждану незалежність.